

ПАМІЖ ЛІТАРАТУРАЙ І ФАЛЬКЛОРАМ: МАРГІНАЛЬНЫ СТАТУС ЖАНРА ЛІМЕРЫКА

Форма – гэта адзінае, што застаецца нязменным у манаграфічных жанрах паэзіі, бо іх зместавыя і функцыянальныя характарыстыкі няспынна змяняюцца. Напрыклад, фальклорны паводле паходжання жанр лімерыка, які быў адаптаваны англійскай літаратурай XIX ст., у XX ст. паступова становіцца жанрам запатрабаваным, масавым. Гэта ў многім абумоўлена цвёрдай формай названага жанра. Прасочым, якім чынам балансуе жанр лімерыка паміж літаратурай і фальклорам.

Лімерык звычайна азначаецца як напісаны анапестам гумарыстычны пяцірадкавік з рыфмоўкай aabba, (1, 2 і 5-ы радкі – трохстопныя, 2-і і 4-ы радкі маюць па дзве стапы), які характарызуецца парадаксальнасцю, абсурдам, неверагоднай выдумкай. Паходзіць названы жанр з Ірландыі [9, 469]. Як і японская танка, брытанскі лімерык – гэта першапачаткова народная песенька. Агульнае «брытанскі» замест традыцыйнага «ірландскі» ўжыта намі тут па той прычыне, што даследчыкі, сярод якіх і ўкладальніца анталогіі англійскіх лімерыкаў Л. Марш, ставяць пад сумненне той факт, што лімерык як жанр паходзіць менавіта з ірландскага фальклору, а дакладней ад застольных песенек, што спяваліся ў горадзе Лімерык на рацэ Шэнан. Падставай для гэтага кананічнага меркавання стаў сам тэрмін «limerick», які ўпершыню быў зафікасваны ў Оксфардскім слоўніку толькі ў 1898 г. Між тым Л. Марш прыводзіць прыклады лімерыка ўжо ў стараанглійскай літаратуры, прычым самы ранні тэкст, знойдзены ў Харлеянскім рукапісе, датуецца 1322 г. Вядомыя факты ўжывання лімерычнай страфы для твора інтымнай лірыкі (напрыклад верш «Her eyes the glow-worm lend thee...» паэта пачатку XVII ст. Р. Герыка), але найбольшае падабенства да сучаснага лімерыка паводле зместу і пафасу мелі так званыя «вар'яцкія песенькі» («mad songs»), якія з'явіліся ў англійскім фальклоры ў другой палове XVI ст., пасля таго як кароль Генрых VIII скасаваў кляштары і тысячы жабракоў з былых манахаў разышліся па ўсёй Брытаніі. Гэтыя песенькі мелі такую ж рыфмаметрычную будову, як многія вершы англійскіх фальклорных збораў пачатку XIX ст. і (у 1846 і 1862 гг.) «Кнігі бязглуздіцаў» Э. Ліра.

Пачынальнік англійскага класічнага абсурду Эдвард Лір – дзівак, які авысакародзіў фальклорную прыпеўку, зрабіўшы з яе эксцэнтрычнае пяцірадкоўе, здольнае павесяліць дзяцей і дарослых. Ягоня «бязглуздіцы» («nonsenses») былі не зусім тыповай з'явай для англійскага лімерыка і, магчыма, таму спрычыніліся да папулярызавання жанру ў Еўропе і Амерыцы. Але, вярнуўшыся «ў народ», лімерык істотна адышоў ад ліраўскага ўзору, які дагэтуль лічыцца класічным. «Найбольшы эффект мае нечаканая развязка, а лімерыкі Ліра адрозніваюцца ад далейшых спроб тым, што даволі часта пяты

радок – гэта люстраны адбітак першага», – сведчыць Л. Марш супраць гумарыстычнасці ліраўскай паэзіі [2, X]. У аснове напісанага паводле правілаў лімерыка, гэтак жа як у аснове анекдота, ляжыць здарэнне (incident). Нездарма адзін з ананімных збораў лімерыкаў, які пабачыў свет у 1822 г. і, безумоўна, быў вядомы Ліру, носіць назву «Анекдоты пятнаццаці джэнтльменаў» («Anecdotes of Fifteen Gentlemen»). Пяцірадкоўі гэтага зборніка і напраўду не маюць паўтору рыфмы ў апошнім радку (*Tobago – sago – may go; Reading – shed in – head in* [2, 2]) і, такім чынам, падобныя хутчэй да польскіх фрашак (сатырычных карацелек жартоўнага, камічнага зместу [9, 530]), чым да таго, што атрымала ў сусветнай тэорыі літаратуры назву «класічны англійскі лімерык».

Ужо ў канцы XIX ст. лімерык – гэта жанр постфальклорны, прысутны ў ананімнай творчасці студэнтаў Оксфарда ды Кембрыджа, на старонках бульварнай прэсы, якая менавіта ў той час перажывала імклівае развіццё. Галоўныя тэмы лімерыкаў – эротыка, смерць і гвалт, што тлумачыцца даследчыкамі як рэакцыя на дыктатуру маралі, якая панавала ў брытанскім грамадстве ў віктарыянскую эпоху: «Калі вядзецца барацьба за прыстойнасць, гэта, натуральна, прыводзіць да імгненнага ўзнікнення падпольнага эратычнага фальклору і літаратуры» [2, XVII]. Не дзіва, што ў канцы XIX ст. брытанскія ўлады абвясцілі забарону на друк лімерыкаў, скасаваўшы яе толькі ў 1960-х гг.

Сучасны англійскі лімерык значна бліжэйшы да сваіх народных вытокаў, чым лімерыкі Э. Ліра ці, скажам, Л. Кэрала. Яго адметныя рысы – ананімнасць і тэматычная разняволенасць. Нязменным застаецца адно – строгі фармальны канон жанру, які, паводле Л. Марш, – галоўная прычына надзвычайнай папулярнасці лімерыка: «Лёгка пабачыць, – піша даследчыца, – як памер і схема рыфмоўкі абуджаюць паэта ў кожным з нас» [2, VII].

Звяртаючыся да гісторыі жанру ў славянскіх літаратурах, найперш варта згадаць рускамоўную традыцыю. Менавіта праз пераклады С. Маршака, а пазней М. Фрэйдкіна і іншых лімерык стаў вядомы жыхарам былога СССР і палюбіўся ім. Аднак арыгінальны рускамоўны лімерык сёння – гэта жанр калялітаратурны, што абумоўлена сусветнай тэндэнцыяй развіцця лімерыка як постфальклорнага жанру. Сучаснаму рускамоўнаму лімерыку ў той жа ступені, што і сучаснаму англійскаму ўласцівыя тэмы сэксу, гвалту, чорны гумар, ненарматыўная лексіка (хіба што ў Расіі аўтары дадалі яшчэ і адвечную «рускую» тэму п’янства). На тэматычным узроўні корпус рускамоўных лімерыкаў суадносіцца з корпусам рускіх анекдотаў: існуюць цыклы армейскіх лімерыкаў, лімерыкі пра яўрэяў, няверных жонак і г. д. Але гэта толькі адзін бок медаля – варта згадаць «Наследаванне лімерыкам» выдатнага паэта В. Калегорскага ці даволі прафесійную, хоць і маргінальную паэтычна-музычную з’яву панк-лімерыкаў спявачкі В. Арэф’евай. «Народнасць» жанру лімерыка аспрэчвае і руская паэтка Л. Гаралік, якая лічыць «формакарыстанне» (яе тэрмін) прыкметай прафесійнай паэзіі: «Укладванне зместу ў лімерык – [занятак] для добрага логіка і добрага

філолага, бо такая майстэрская форма патрабуе добрага валодання мовай» [4]. Сярод рускіх паэтаў і сапраўды ёсць выдатныя «лімерычнікі», тым не менш пэўная субкультура насць рускамоўнага лімерыка, яго «маскульта» прапіска відавочны.

Цікава параўнаць статус лімерыка ў літаратурах суседніх з Беларуссю краін. Традыцыя польскага лімерыка налічвае каля 70 гадоў, сярод складальнікаў – выдатныя паэты XX ст. К. Галчынскі, Ю. Тувім, С. Баранчак, В. Шымборска. Палякі з лёгкасцю адаптавалі «брытанскую фразку», у наш час у Кракаве існуе «Лімерычная ложа» – таварыства паэтаў, якія працуюць у гэтым жанры [1, 547–549]. Расійскія літаратуразнаўчыя выданні вызначаюць лімерык выключна як замежны жанр, які мае пахожанне ў англійскім фальклоры, ніводнага рускага паэта ў сувязі з гэтым жанрам не называюць [7, 477]. У той жа час своеасаблівая традыцыя як перакладнога, так і арыгінальнага рускага лімерыка, сучасны стан якой быў апісаны намі вышэй, існуе ўжо больш за паўстагоддзя. Руская традыцыя прызнае літаратурнасць толькі за перакладамі класікі англійскага абсурду і надае жанру статус дзіцячага, прынамсі буйнейшыя даследаванні лімерыка належаць спецыялісту па дзіцячай літаратуры Н. М. Дземуравай.

Калі казаць пра лёс беларускага лімерыка, то, нягледзячы на вельмі маладую традыцыю жанру ў беларускай паэзіі (усяго пяць год), айчыннае літаратуразнаўства аператыўна кадыфікавала лімерык. Жанр гэты стаўся забавкай найперш прафесійных літаратараў (А. Хадановіч, М. Шчур, С. Балахонаў і інш.). Як няцяжка заўважыць, такі варыянт адаптацыі лімерыка мае месца ў польскай паэзіі.

Польскія тэарэтыкі, імкнучыся патлумачыць невядомае праз вядомае, азначаюць лімерык як «*gumowanę anegdotu*» [1, 548], суадносячы яго такім чынам са сваёй «роднай» фразкай. Якое б «роднае» азначэнне мог атрымаць беларускі лімерык? Відавочна тое, што яго кампактная форма арганічна дапаўняе беларускую калекцыю вершаваных мініячур, у якую, паводле В. П. Рагойшы, уваходзяць і прыпеўкі, і каламыйкі, і экзатычныя хайку ці рубаі, і, скажам, «ліхтарыкі» – аўтарскі жанр Г. Ліхтаровіча [9, 467]. У Расіі лімерык часам называюць «інтэлігенцкай прыпеўкай», беларускае азначэнне магло б выглядаць так: «Карацелька, у якой рыфмуецца імя ці назва паселішча». Даліку такіх карацелек могуць быць аднесены такія фальклорныя жанры, як парэміі.

Так, пры аналізе рытміка-рыфмічнай структуры беларускіх прыказак і прымавак кідаецца ў вочы іх бурымічнасць. Пераважная іх большасць – гэта фактычна напісаныя рыфмаванай прозай карацелькі, пэўная частка якіх мае ў якасці адной з рыфмаў імя ўласнае – тапонім ці, часцей, антрапонім. Рыса гэта мае трывалую традыцыю (узяць хаця б прымаўку, якую можна датаваць другой паловай XVIII ст.: За Саса было ўдосталь хлеба і кваса, а як прыйшоў Панятоўскі, і хлеб стаў не такоўскі). Сярод прыказак і прымавак з такой будовай сустракаюцца адзінкі, у якіх зарыфмаваныя антрапонімы (Дзве бабы й Тумаш – поўны кірмаш [3, 93]), тапонімы (Пайшла слава да Аршавы [3,

111]) ці нават гідронімы (Будуць бліны каля Дзвіны [3, 100]). Да бурымічных рыфмаў можна аднесці і цікавыя выпадкі, калі зарыфмаваны дні тыдня (Не ўдалося цяпер – удасца ў чацвер [6, 585]) ці назвы месяцаў (Цешыўся старац, што перажыў марац, ажно ў маю нясуць яго да гаю [6, 485]). У апрацаваных В. Дуніным-Марцінкевічам парэміях, якія мы выявілі ў яго творах, часцей сустракаюцца «антрапанімічныя» рыфмы, хоць досыць шырокі ўжытак у свой час мелі фразеалагізмы з назвамі горада: Рабі пільне – і тут будзе Вільня; ад Ракава да Кракава ўсё аднакава; У Слуцку ўсё не па-людску, (...) а у Оршы яшчо горшы [5, 200]. Акрамя прыкладу з Вільняй, якая, безумоўна, заўсёды была важным горадам для беларусаў, у астатніх выпадках тапонім ужываецца толькі для рыфмы і ніякай сэнсавай нагрузкі не нясе. Гэтак жа і ў лімерыку назва горада ці краіны мае толькі рыфмаўтваральную функцыю [*1].

Прыклад са Слуцкам і Оршай працытаваны намі так, як ён ужыты ў вершаваным апавяданні «Вечарніцы» В. Дуніна-Марцінкевіча, якое, на нашу думку, уяўляе сабой сінтэз паэзіі і народна-песеннай стыхіі. У сваёй беларускамоўнай творчасці пісьменнік імітуе паэтыку фальклору, уводзіць у буйныя творы народныя карацелькі: прыказкі, прымаўкі, урыўкі з песень і, што характэрна, насычае свае тэксты бурымічнымі рыфмамі. У «Вечарніцах» можна нават вылучыць фрагмент, які па сваёй будове нагадвае лімерычную страфу:

*Як у Лошыцкім сяле, каля Мінска
Гаспадарнага пана Прушынска
Жыў мужычок на ймя Зміцёр;
Хоць дурань вялікі, да мужык хіцёр* [5, 202].

Рыфмаванне, у тым ліку падбор рыфмаў да ўласных імёнаў – любімая народная забава, у той час як элемент бурымэ – гэта вельмі істотны кампанент лімерычнай сруктуры. Не абавязкова, але пажадана, каб першай рыфмай лімерыка была назва населенага пункту альбо (радзей) імя чалавека. Аўтар кніжкі «Беларускіх лімерыкаў» Андрэй Хадановіч мэтанакіравана зарыфмоўваў у сваіх вершыках беларускія тапонімы, антрапонімы ў яго сустракаюцца толькі як назвы мінскіх вуліц («Беларускі асілак з Кедышкі...» [10, 136], «Небарака-ўчастковы з Гамарніка...» [10, 132] і інш.). Лімерыкі, прысвечаныя постацям беларускай гісторыі, склаў гумарыст Жбан Няўмера.

Даследчыкі падкрэслівалі высокі мастацкі ўзровень твораў пачынальніка беларускіх лімерыкаў А. Хадановіча, даводзячы, што, нягледзячы на несур'ёзнасць гэтых «бязглуздзіцаў», перад намі сур'ёзная літаратура [8, 57], але сама страфа, абеларушчаная паэтам, па сваёй будове апынулася значна бліжэй да беларускага фальклору, чым здавалася б. Пры ўсім жаданні А. Хадановіча насыціць свае творы «псеўдаанглійскім нонсэнсам» [10, 7], лімерык як самастойны жанр арганічна ўпісаўся ў айчынную традыцыю паэтычнай гумарыстыкі, менавіта дзякуючы свайму тыпалагічнаму падабенству да некаторых элементаў беларускай народнай творчасці.

Вялома, што большасць сусветна пашыраных цвёрдых страфічных формаў не толькі мае свае вытокі ў фальклору, але ўвесь час суадносіцца з ім. У прыватнасці, гэта праяўляецца ў такім жанравым феномене, як лімерык, якому наканавана балансаваць на мяжы, будучы, з аднаго боку, жанрам паэтычнай гумарыстыкі, літаратурнай забавай, а з іншага – жанрам постфальклору, несучы ў сабе рысы літаратурных (эпіграма), фальклорных (прыпеўка, анекдот), гульнёвых (бурымэ) формаў і жанраў. І да якога боку імкнецца пяцірадкоўе, залежыць ад аўтара твора.

ЗАЎВАГІ

*1. А. Хадановіч часам парушае гэты прынцып, абыгрываючы каларытныя з’явы тых ці іншых мясцін: «*Спеваку і музыку з Залесся...*», «*Педантычны раскольнік з-над Веткі...*» і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. *Bernacki M., Pawlus M. Słownik gatunków literackich.* Kraków, 2003.
2. *The Wordworth Book of Limericks / Ed. by L. Marsh. Ware, 1997.*
3. *Барадулін Р. Здубавецця.* Мн., 1996.
4. *Горалик Л. Хокку, танка, бронетранспортеры, или Черт в табакерке* // <http://www.guelman.ru/slava/nss/2.htm>
5. *Дунін-Марцінкевіч В. Творы.* Мн, 1984.
6. *Колас Я. На ростанях / Зб. тв. у 12 т. Мн., 1961–1964. Т. 9.*
7. *Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюнина. М., 2001.*
8. *Мартысевіч М. Сэнс беларускага нонсэнсу (лімерыкі А. Хадановіча) // АРСНЕ. 2002. № 3. С. 56–59.*
9. *Рагойша В. П. Паэтычны слоўнік.* Мн., 2004.
10. *Хадановіч А. Землякі, альбо Беларускія лімерыкі.* Мн., 2005.